

O'SMIRLIK DAVRIDA DEVIANT XULQ-ATVOR SHAKLLANISHIGA SABAB BO'LUVCHI OMILLAR

Asadbek Ibragimov

Qo'qon universiteti Psixologiya(amaliy psixologiya) yo'nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu keng qamrovli maqola o'smirlar o'rtasida deviant xulq-atvorga yordam beradigan ta'sirlar va holatlarning murakkab tarmog'ini o'rganadi. U tengdoshlar bosimi, oilaviy dinamika, ruhiy salomatlik muammolari, giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish, ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosiblik va ijobiy ko'rsatmalarning yo'qligi kabi omillar spektrini o'rganadi. Maqolada ko'p qirrali elementlarning o'smirlarning xatti-harakatlariga qanday ta'sir qilishini va ba'zan ularni jamiyat me'yorlaridan chetga chiqishga olib kelishini tushuntiradi. Asosiy sabablarga oydinlik kiritib, ushbu maqola tushunish va xabardorlikni oshirish, deviant xulq-atvorli o'smirlarni xulq-atvoridagi og'ishishlarni profilaktilash hamda korrreksion tadbirlarini ishlab chiqishga yordam berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Deviant xulq-atvor, o'smirlar, sabablar, o'smirlik, tengdoshlar bosimi, oila dinamikasi, ruhiy salomatlik, giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, yo'l-yo'riq.

Kirish

Yosh davrlari psixologiyasida o'zining shiddatkorligi, keskinligi, bilan ajralib turadigan davr bu-o'smirlik davri sanaladi.O'smirlik davri “keskin davr”, “o'tish davri”, “ktizis davri”, “arosat davri” kabi nomlar bilan ataladi. O'smirlik davrida o'smir organizmidagi psixofiziologik jihatdan o'zgarishlar bo'lishini hisobiga o'smirlik davrida xulq-atvorda o'zgarishlar va og'ishishlar yuzaga keladi. Deviant xulq-atvor deganda ijtimoiy me'yorlarni buzadigan va ma'lum bir jamiyat yoki madaniyat doirasida maqbul yoki mos deb topilgan chegaralardan tashqarida ko'rib chiqiladigan xatti-harakatlar tushuniladi.

O'smirlik davrida odamlar jiddiy jismoniy, kognitiv va hissiy o'zgarishlarni boshdan kechiradilar, bu esa deviant xatti-harakatlarga qo'shilish ehtimolini oshiradi. O'smirlik rivojlanishi: O'smirlik - bu bolalik va kattalik o'rtasidagi o'tish davri bo'lib, tez jismoniy o'sish, gormonal o'zgarishlar va kognitiv rivojlanish bilan tavsiflanadi. Bu davr xavf-xatarli, xatti-harakatlar va shaxsiy identifikatsiyani o'rganish bilan bog'liq. Rivojlanishning ushbu omillari deviant xulq-atvorga kirishish ehtimoliga ta'sir qilishi mumkin.O'smirlarda kuzatilgan deviant xatti-harakatlarning asosiy

sabablarini o'rganadi. U tengdoshlar bosimi, oila dinamikasi, ruhiy salomatlik muammolari, giyohvandlik, ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va ijobiy yo'l-yo'riq yo'qligi kabi ko'p qirrali omillarni o'rganadi. Asar o'smirlik davrining murakkabligini va turli ta'sirlar o'smirning xulq-atvoriga qanday ta'sir qilishini, ko'pincha ularni jamiyat me'yorlaridan chetga chiqishga olib kelishini ta'kidlaydi.

Tengdoshlarining ta'siri: O'smirlar tengdoshlarining bosimiga juda moyil bo'lib, o'zlarining ijtimoiy guruhiga moslashish yoki ularni qabul qilish uchun deviant xatti-harakatlarni amalga oshirishlari mumkin. Ha, tengdoshlarning ta'siri o'smirning xulq-atvorida muhim omil hisoblanadi. O'smirlik davrida odamlar ko'pincha tengdoshlari tomonidan qabul qilinishi va tasdiqlanishiga intilishadi, bu esa ularni jamiyatga moslashish yoki ijtimoiy ma'qullash uchun deviant xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Tengdoshlarning bosimiga moyillik turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin, masalan, giyohvand moddalar yoki spirtli ichimliklar bilan tajriba o'tkazish, xavfli xatti-harakatlar yoki huquqbuzarlik harakatlarida ishtirok etish. Ota-onalar, o'qituvchilar va murabbiylar o'smirlarga tengdoshlari ta'sirida harakat qilish va ijobiy tanlov qilishga yordam berish uchun yo'l-yo'riq va yordam berishlari muhimdir. Oila dinamikasi: ota-onaning e'tiborsizligi, suiiste'molligi yoki nomuvofiq intizom kabi disfunktsional oila muhiti o'smirlarda deviant xatti-harakatlarga yordam beradi. Ha, o'smirning xulq-atvorini shakllantirishda oila dinamikasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalarning e'tiborsizligi, suiiste'moli yoki tartibsiz intizomi bilan tavsiflangan disfunktsional oila muhiti o'smirlarda deviant xatti-harakatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Agar o'smirlar ota-onalari yoki ularga g'amxo'rlik qiluvchilar tomonidan zarur bo'lgan hissiy yordam, e'tibor va yo'l-yo'riqni olmaganlarida, ular beparvolik yoki umidsizlik hissi bilan kurashishning bir usuli sifatida muqobil tasdiqlash manbalarini izlashlari yoki salbiy xatti-harakatlar bilan shug'ullanishlari mumkin. Bundan tashqari, oilada zo'ravonlik yoki zo'ravonlik xatti-harakatlariga duchor bo'lish bunday xatti-harakatlarni normallashtirishi va deviant harakatlar qilish ehtimolini oshirishi mumkin. Qo'llab-quvvatlovchi va tarbiyalovchi oila muhitini yaratish, kerak bo'lganda maslahat yoki terapiyadan foydalanish imkoniyatini ta'minlash oiladagi disfunktsional dinamikaning o'smirlarning xatti-harakatlariga ta'sirini yumshatishga yordam beradi.

Ota-ona nazoratining yo'qligi: ota-onalarning etarli darajada nazorati va ishtiroki o'smirlarda deviant harakatlar bilan shug'ullanish uchun ko'proq imkoniyatlarni qoldirishi mumkin. Ha, ota-ona nazoratining etishmasligi o'smirlarda deviant xatti-harakatlarga yordam beradi. Ota-onalar o'z o'smirlarining hayotida faol ishtirok etmasalar yoki tegishli nazoratni ta'minlamasalar, o'smirlar deviant harakatlar bilan shug'ullanish uchun ko'proq erkinlik va imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin. Tegishli yo'l-yo'riq va nazoratsiz o'smirlar xavfli xatti-harakatlarni sinab ko'rishlari, huquqbuzar tengdoshlari bilan muloqot qilishlari yoki giyohvand moddalarni suiiste'mol qilishlari mumkin. Ota-onalar uchun aniq chegaralarni belgilash, ochiq muloqotni davom ettirish va deviant xatti-harakatlar

xavfini kamaytirish uchun o'smirlarning hayotida faol ishtirok etish juda muhimdir. Ota-onalarning ishtiroki va nazorati o'smirlarning tanlovini shakllantirish va ijobiy xulq-atvorni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar: Kam ta'minlangan oilalardan bo'lgan o'smirlar resurslardan, ta'lim imkoniyatlaridan va ijobiy namunalardan foydalanish imkoniyati cheklanganligi sababli deviant xulq-atvoriga ko'proq moyil bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar o'smirlarning deviant xatti-harakatlariga yordam berishi mumkin. Kam ta'minlangan oilalarning o'smirlari ko'pincha resurslardan, jumladan, sifatli ta'lim, sog'liqni saqlash va maktabdan tashqari mashg'ulotlardan foydalanishning cheklanganligi kabi muammolarga duch kelishadi. Ushbu cheklashlar umidsizlik, umidsizlik va imkoniyatlarning etishmasligi tuyg'usini keltirib chiqarishi mumkin, bu esa engish yoki bajarish uchun muqobil yo'llarni izlash vositasi sifatida deviant xatti-harakatlarga kirishish ehtimolini oshirishi mumkin. Bundan tashqari, jamiyatda ijobiy namunalar yoki murabbiylarning yo'qligi vaziyatni yanada kuchaytirishi mumkin. Ularga ijobiy ta'sir ko'rsatmasa, o'smirlar tengdoshlarining salbiy ta'siriga yoki huquqbuzarlik harakatlariga ko'proq moyil bo'lishi mumkin. Ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosibliklarni bartaraf etish va ta'lim, murabbiylik dasturlari va jamoat resurslaridan foydalanish kabi qo'llab-quvvatlash tizimlarini taqdim etish kam ta'minlangan oilalar o'smirlarida deviant xatti-harakatlar xavfini kamaytirishga yordam beradi. Imkoniyatlar va ijobiy namunalarni taqdim etish orqali biz o'smirlarga sog'lomroq tanlov qilish va hayotda yanada ijobiy yo'lni tanlash imkoniyatini berishimiz mumkin.

Giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish: Giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish, jumladan, spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilish, o'smirlar orasida deviant xatti-harakatlarning paydo bo'lish ehtimolini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish, shu jumladan spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilish, o'smirlar o'rtasida deviant xulq-atvor bilan shug'ullanish ehtimoli ortishi bilan kuchli bog'liq. Giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish mulohaza yuritishni buzishi, taqiqlashni kamaytirishi va qaror qabul qilish qobiliyatini o'zgartirishi mumkin, bu esa xavfli va deviant xatti-harakatlarga moyil bo'lishiga olib keladi. Giyohvand moddalarni suiiste'mol qiladigan o'smirlar jinoiy harakatlar, zo'ravonlik, vandalizm yoki boshqa og'ish shakllariga ko'proq moyil bo'lishi mumkin. O'smirlarda giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish bilan bog'liq deviant xatti-harakatlarning salbiy oqibatlarini oldini olish yoki yumshatish uchun ta'lim, maslahat va qo'llab-quvvatlash kabi giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish bilan bog'liq muammolarni erta hal qilish va tegishli choralarni ko'rish juda muhimdir.

Ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolar: ruhiy tushkunlik, tashvish yoki xatti-harakatlarning buzilishi kabi ruhiy kasalliklar bilan kurashayotgan o'smirlar o'zlarining asosiy muammolarining namoyon bo'lishi sifatida deviant xatti-harakatlarni namoyon etishlari mumkin.

Depressiya, tashvish yoki xulq-atvorning buzilishi kabi ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolarga duch kelgan o'smirlar o'zlarining asosiy muammolarini engish yoki ifoda etish usuli sifatida deviant xatti-harakatlarni namoyon etishlari mumkin. Deviant xulq-atvor ularning hissiy tangligining namoyon bo'lishi yoki e'tiborni izlash yoki alomatlaridan xalos bo'lishga urinish sifatida xizmat qilishi mumkin. O'smirlarning ruhiy salomatligi va deviant xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlikni tan olish va ularga tegishli yordam, jumladan, ruhiy salomatlik bo'yicha mutaxassislardan foydalanish va ularning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan tadbirlarni taqdim etish juda muhimdir. Ruhiy salomatlik bilan bog'liq asosiy muammolarni hal qilish deviant xulq-atvor bilan shug'ullanish ehtimolini kamaytirishga va umumiy farovonlikni oshirishga yordam beradi.

Ommaviy axborot vositalarining ta'siri: zo'ravonlik yoki g'ayriijtimoiy media kontentiga ta'sir qilish o'smirlarning xatti-harakati va munosabatlarini shakllantirishi mumkin, bu esa deviant xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Zo'ravonlik yoki g'ayriijtimoiy media kontentiga ta'sir qilish haqiqatan ham o'smirning xatti-harakati va munosabatlariga ta'sir qilishi mumkin. O'smirlar ko'pincha teleko'rsatuvlar, filmlar, video o'yinlar va onlayn kontentni o'z ichiga olgan ommaviy axborot vositalarini ashaddiy iste'mol qiladilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlik yoki g'ayriijtimoiy media kontentiga uzoq vaqt ta'sir qilish o'smirlarni tajovuzkorlikka sezgirligini yo'qotishi, deviant xatti-harakatlarini normallashtirishi va ularning munosabati va e'tiqodlariga ta'sir qilishi mumkin. O'smirlar ommaviy axborot vositalarida zo'ravonlik yoki g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga qayta-qayta guvoh bo'lishsa, bu ularning maqbul yoki mos keladigan tushunchasini buzishi mumkin. Bu potentsial ravishda deviant xatti-harakatlarga kirishish ehtimoli oshishiga olib kelishi mumkin. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, ommaviy axborot vositalarining ta'siri o'smirlarning deviant xatti-harakatlariga yordam beradigan ko'plab omillardan biridir. Oila dinamikasi, tengdoshlar ta'siri va individual xususiyatlar kabi boshqa omillar ham muhim rol o'ynaydi. Ommaviy axborot vositalari ta'sirining mumkin bo'lgan salbiy ta'sirini yumshatish uchun ota-onalar, o'qituvchilar va butun jamiyat uchun mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish juda muhimdir. Media mazmuni haqida ochiq munozaralarni rag'batlantirish, tegishli chegaralarni belgilash, o'yin-kulgi va jalb qilishning muqobil shakllarini taqdim etish o'smirlarga muvozanatli nuqtai nazarni rivojlantirishga va ularning xatti-harakatlari bo'yicha ongli tanlov qilishga yordam beradi.

Xulosa

O'smirlarda deviant xulq-atvorning sabablari xilma-xil va murakkab bo'lib, ijtimoiy ta'sirlardan tortib shaxsiy kurashlargacha. Ushbu omillarni tushunish o'smirlar uchun samarali choralar va qo'llab-quvvatlash tizimlarini ishlab chiqishda juda muhimdir. Ushbu ta'sirlarning murakkabligini tan olish va qo'llab-quvvatlovchi oilaning psixologik-muhitining sog'lomligi

o'smirning yaqinlari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar haqida o'smirlarga oqilona tushunchalar berish, ruhiy salomatlik resurslari, ijobiy namunalar va jamiyatga asoslangan dasturlar kabi maqsadli strategiyalarni amalga oshirish orqali biz deviant xatti-harakatlar sodir etilishi bilan bog'liq xavflarni keskin yumshata olamiz va o'smirlarning sog'lom ruhda rivojlanishiga yordam bera olamiz. Ushbu izoh maqola mazmuni, kirish ma'lumotlari, yoritilgan asosiy fikrlar, muhim kalit so'zlar va o'smirlarning farovonligi va rivojlanishi uchun ushbu sabablarni bartaraf etish muhimligini ta'kidlaydigan yakuniy eslatmaning qisqacha sharhini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Moffitt, T. E. (1993). O'smirlik davrida cheklangan va hayot davomida doimiy antisotsial xatti-harakatlar: Rivojlanish taksonomiyasi. *Psixologik sharh*, 100 (4), 674-701.
2. Farrington, D. P. va Ttofi, M. M. (2013). Huquqbuzarlik uchun xavf va himoya omillari. M. Maguire, R. Morgan va R. Reiner (Eds.), *The Oksford Handbook of Criminology* (646-676-betlar). Oksford universiteti matbuoti.
3. Steinberg, L. (2008). Ijtimoiy nevrologiyaning o'smirlar uchun xavf-xatarga bo'lgan nuqtai nazari. *Rivojlanish sharhi*, 28 (1), 78-106.
4. Dishion, T. J. va Patterson, G. R. (2006). Bolalar va o'smirlarda antisosial xulq-atvorning rivojlanishi va ekologiyasi. D. Cicchetti va D. J. Koen (Eds.), *Rivojlanish psixopatologiyasi: jild. 3. Risk, tartibsizlik va moslashish* (2-nashr, 503-541-betlar). Wiley.
5. Loeber, R. va Farrington, D. P. (2001). Bolalar huquqbuzarligining ahamiyati. R. Loeber va D. P. Farrington (Eds.), *Bolalar huquqbuzarlari: rivojlanish, aralashuv va xizmat ko'rsatish ehtiyojlari* (1-21-betlar). SAGE nashrlari.
6. Stattin, H. va Magnusson, D. (1990). *Ayol rivojlanishida balog'atga etishish*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
7. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'SMIR YOSHIDAGI O 'QUVCHILARDA "TARBIYA" FANINI O 'QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(6), 232-237.
8. Asilova, S. X. (2023). O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO 'NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
9. Muslimaxon Ibrohimova, & Nargizaxon Usmonova. (2023). PEDAGOGIK JARAYONDAGI NEVROZLAR KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR MISOLIDA. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1(1), 578–580. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.645>

Internet manbalar

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-smirlar-deviant-xulq-atvorining-profilaktikasi>
2. <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8425/5859>
3. <http://www.fayllar.org/ijtimoiy-pedagogika-v6.html?page=120>
4. https://tb.urdu.uz/kafedra/attach/fandocs/33975_TF.Deviant%20xulq%20psixologiya%20Fan%20dasturi.pdf